

Nyt fra Sprognævnet

2005/3 september

Indhold

Artikler

- [Eksemplet Andersen](#)
- [Plut og plutte](#)

Spørgsmål og svar

- [Rettelse til 2004/4, *Fantasillioner og mulliarder*](#)
- [Skomagerpot](#)
- [Nedbryde](#)
- [Stok eller stock](#)
- [Pikle af](#)

Nye bøger

- [Den Danske Ordbog, bind 5](#)
  - [Sprog i Norden 2005](#)
-

Eksemplet Andersen

Af Jørn Lund

Ingen kan vel nå H.C. Andersens højder på den andersenske måde, men alle kan spejle sig i hans eksempel. Vi udvikler tidligt et krops- og talesprog, og nogle år senere møder vi skriften, som vi igen lidt senere selv skal prøve at tilegne os. For mange er det en vanskelig proces, fx for de to store guldalderfigurer Bertel Thorvaldsen og H.C. Andersen. De havde begge sparsomme skolekundskaber, specielt Thorvaldsen, og de kom fra sociale miljøer, hvis talesprog havde lav prestige. Thorvaldsen fik aldrig et lykkeligt forhold til sproget. Han var ordknap, og han skrev nødig breve; efterhånden fik han da også råd til at få hjælp til det. Thorvaldsen udtrykte sig bedst i sin kunst, og det blev aldrig ordets kunst, den udtryksform, som Andersen efter nogle strejftog til andre kunstarter gjorde til sin foretrukne.

Men H.C. Andersen havde et universelt udtryksbehov: Han forsøgte sig som danser og som

sanger, og hans klip og tegninger viser mere end talent. Som forfatter spillede han på mange strenge. I de unge år ville han særlig gerne gøre sig gældende som dramatiker, og Det Kgl. Teater modtog, ofte til censorernes fortvivlelse, en lind strøm af manuskripter. Hans europæiske gennembrud kom med romanen *Improvisatoren*, der ligesom de første eventyr udsendtes i 1835. Som 30-årig havde Andersen så meget kontrol over sproget, at han ligefrem kunne forme den gamle eventyrgenre efter sine egne mønstre.

I skole hos Meisling

Men vejen havde været lang, og den kunne godt have kostet den unge Andersen livet. Det kan lyde dramatisk, men hvis han var blevet forvist fra rektor Meislings skole med prædikatet 'uuelig', hvad der meget vel kunne være sket, havde hverken samfundet eller han selv noget sikkerhedsnet, og Andersen kunne være gået i hundene. Men under en alvorlig eksistentiel krise i 1826 omstemmer han Meislings sind - ved sprogets hjælp. Han sender ham et mesterligt formet brev, hvori han bruger sin egen livshistorie strategisk til at blødgøre den strenge rektors hjerte og fortæller om den øjeblikkelig krise:

(---) i den sidste Tid har De daglig været utilfreds med mig, i 4 Uger har jeg levet i den frygteligste Spænding, enhver Yttring af Dem opfanger min Sjel, og jeg kan ikke lade være med at sørge og gjøre mig de mørkeste Ideer. Om Aftenen kan jeg næsten ikke samle min Tanker for Mismod, paa Skolen gennemkrydser den ene Idee den anden. (--) Spørger De mig om noget, da koger strax Blodet i mit Hoved, og af Frygt for at svare galt svarer jeg ofte hen i Taaget. (--) Mit høieste Ønske er at vedblive Studeringerne.(---) O, slaa dog ikke Haanden af mig! (--) Gud, hvad skal der blive af mig? Jeg kan jo ikke bruges til nogen Verdens Ting. (--) Foragt mig ikke fordi jeg trygler, det er jo mit hele Livs Vel der staaer paa Spil (--)

Dette brev er skrevet af en nødstedt latinskoleelev, der i det mindste behersker én af sprogets funktioner, nemlig den, der tager sigte på at påvirke andre. Men han kunne andet end det. Sådan set var de danske stile et af de sikreste kort på latinskoleelevens hånd. Der er overleveret mange af hans stile, og de bærer vidnesbyrd om en elev, der kan levere den vare, man ønskede, i et pænt og varieret sprog. Men det kunne knibe med korrektheden, også i de efterfølgende årtier; jeg vil dog tro, at Andersen med hensyn til korrekthed slår de nuværende gymnasieelever med flere længder.

Stavning

Men selvfølgelig finder man i de tidlige år usikre staveformer, der dels kan afspejle lav social baggrund: *brang*, *Sevietter*, *alletider*, *kom anstigendes*, dels den fynske baggrund; *Netagelsen*, *udød*, *uklædt*, *tyede* (*tydede*), *tornede* (*tordnede*), *slette* (*slet ikke*), *indelig*, *vovet* (*vovede*), *sværmet* (*sværmede*). Og så er der staveformer, der afspejler staveusikkerhed, men ikke principiel usikkerhed i lyd/skrift-relationen. Nedenstående ukorrekte staveformer kunne jo godt have været korrekte: *hvådt tøj*, *vidskede*, *vis* (*hvis*), *vor* (*hvor*), *Køs*, *fløttede*, *Brøllup*, *Sædler*, *gjordt*, *ragte*, *Boret*, *praktfuld*, *Crikket*, *Bommuld*, *Ambasade*, *Ambacade*, *Refraininget*.

Det er med andre ord nok ikke helt retfærdigt, hvad den fremragende Andersen-forsker og

-udgiver Niels Birger Wamberg skriver i "Verden er mit Hjem" (1995), forordet:

"Det anes, at den store skribent staver nogenlunde, som han taler. Ordene passerer ind gennem hans øre og render lige ned i pennen; han klasker i hast sin ugenerte, men absolut ikke upræcise lydskrift hen over siderne for at holde trit med øjeblikket."

At følge mønstre

Datidens skriftlig dansk-undervisning tog ikke sigte på at udvikle et personligt skriftsprog: Man ville lære de unge at følge de eksisterende mønstre. Samtiden kendte til snesevis af bøger, beregnet til at man skulle finde en skabelon at skrive af efter. Sådan én har Andersen nok også betjent sig af, da han sendte dette karrierestrategiske brev til Ingemann allerede som 16-årig:

Hr. Ingemann. Stolende paa derres Godhed fordrister jeg mig til at skrive dem til for at anmode dem om at igjennemlæse den indlagte Papir. - Jeg føler meget ved at jeg maae henvende mig til Fremmede men jeg seer at jeg paa ingen anden Maade kan naa det Maal jeg anseer for min største Lykke. - Blottet for alt vovet jeg mig til Hovedstaden med det Haab at jeg ved ædelmodige Menneskers Hjelp og med det Talent som jeg efter fleres dom skulle besidde vilde arbeide mig frem - (vis de ej vil opfylde mit Ønske da jeg er dem ganske Fremmet haaber jeg dog de tilgiver mig) - vis det var dem til Fornøielse vilde jeg Declamere nogle Scener og Digte for dem. Jeg har ogsaa vovet at skrive nogle Vers og Tragedier vis de vilde see disse da jeg veed man maae være Overbærende med en ustuderet Begynder.

Underdanigst, Hans Christian Andersen

Man måtte i alle henseender følge mønstre! Det gjorde Andersen også i sin første velmodtagne gennembrudsbog på det danske marked, *En Fodreise fra Holmens Canal til Østpynten af Amager* (1829). Fodrejsen rummer snesevis af skjulte og direkte referencer til de store navne i samtidens danske og udenlandske litteratur, og den er skrevet i mange stilarter, fra det løsslupne til det patetiske. Med denne bog ville han bl.a. skaffe sig en adgangsbillet til kredsen omkring Johan Ludvig Heiberg. Fodrejsen er en vaudeville i prosa, men også en universalpoetisk bestræbelse, der undertiden kan lede tanken hen på Oehlenschlägers *Sanct Hansaften-Spil, Digte*, 1803. Man finder samme mangfoldighed af genrer, samme rigdom på stilistiske gearskift, samme besjælede univers. Men hvor Oehlenschläger kan blive patetisk og programmatisk, bliver Andersen hellere overgivet og studentikos.

Nu kunne han også det. Parodien, denne stærkt undervurderede sproglige slibesten, hjalp ham ind i nye udtryksformer, som han underlagde sig og prægede varigt. Men også Andersens mere private prosa udvikler sig i de tidlige digterår. Levnedsbogen fra 1832 - erindringer skrevet af en 27-årig - peger i sin mundtlighed fremad i forfatterskabet.

Men først måtte han altså gå den tunge gang og lære sig det hele fra grunden. Det er vel, hvad enhver på sit niveau gør. Først må man lære de konventionelle normer for skriftsproget, og man kan i perioder føle, at sproget hersker mere over én, end man selv hersker over sproget. Først senere kan det personlige udtryk udvikle sig, navnlig hvis man

skriver og læser meget.

Andersen som sprogbruger

Og det gjorde Andersen hele sit liv. Få mennesker har haft så stærkt et udtryksbehov. Det fik hans omgivelser at føle, og når han var alene, var han i stadig sproglig aktivitet: skrev breve, dagbøger, gjorde notater i almanakken, skrev og skrev, skrev sig i tanken sammen med dem, der ikke var hos ham, eller fastholdt for sig selv det nu, der ikke bare måtte blive til tabt fortid. Ikke nødvendigvis gennem vidnesbyrd af stor rækkevidde. Mange af hans notater og breve rummer små og ligegyldige detaljer: navnet på tilfældige medrejsende, iagttagelser af enhver art, undertiden at regne som rene bagateller, store bekymringer såvel som små sjælelige nullermænd. Sproget skulle dokumentere hans eksistens. Men altid var han sprogligt aktiv. Bjørnstjerne Bjørnson skriver således:

"At jeg kan holde af Dem, saa stærkt udpræget, med saameget bag Dem, med saadan lysende Kjærlighed over Tale og Væsen - og - tilgiv det - saamange Svagheder, som man bestandig maa beskjæftige sig med og tage ømme Hensyn til, - se det forstaar jeg. Men at De skulde holde saameget af mig, der er Dem for haard, for hidsig, og enten for tvær eller for voldsom, og som i alle Fald i Deres Nærhed ikke kan give synderligt, hverken af Hjerte eller Aand, fordi jeg bliver overbudt, ofte ogsaa (atter tilgiv) *fordi De bestandig har Ordet*, (JL's fremhævelse) - se, det forstaar jeg ikke ganske."

Andersen var selv klar over, at han talte meget. I et brev til fru Henriques (15/11 1874) beklager han, at han ikke kan aflægge sit søndagsbesøg:

"Dr Collin mener ikke jeg har godt af at tale, som jeg altid maa naar jeg er mellem Mennesker."

Var H.C. Andersen ikke sammen med mennesker, kunne han i det mindste skrive med dem. Korrespondancen er righoldig, og han brugte den til opnåelse og vedligeholdelse af kontakt og til støtte for udviklings- og karriereforløbet. Måske også for at få bugt med ensomheden. Altid viser han den særlige kvalitet, som hedder nærvær, han er sig selv fuldtone, men stiller ind på modtageren.

"Udskriften paa dette Brev er rigtignok til Deres Mand, men Indskriften er til Fruen, det tilgiver han mig nok, og i Grunden er det jo til den samme Eenhed, jeg skriver; et Brev til Dem er ogsaa til ham, og nu føler jeg ret Trang til ligesom at gjøre Vesit, sidde i Deres hyggelige Stue og see Deres Børneflokk om mig, hilse paa den nye lille Ven, Storken har bragt."

Fornyeren

H.C. Andersen er en af de få forfattere, der virkelig har betydet noget for sprog og sprogforførmelse her i landet. Nogle hævder, at han indførte talesprog i litteraturen. Det er ikke rigtigt, men han gav litteratursproget et mere mundtligt præg, både i sine eventyr og i en del af romanprosaen. Hans sidste roman, *Lykke Peer* (1870), rummer et afsnit, som i sin impressionistiske stil umiddelbart virker mere Herman Bangsk end Andersensk:

Hvor Peer sad, lød stor Snaksomhed og Underholdning af en Enkemedame i Sort. Hun talte om sin Grav, sin Liigkiste og sit Liig, det vil sige om sit Barns. Det havde været saa usseligt, at det ingen Glæde var om det havde levet. Det var en stor Lettelse for hende og det lille Lam, at det sov ind.

»Jeg sparede i den Anledning ikke paa Blomster!« sagde hun, »og nu maa De betænke, at det døde i den dyre Tid, hvor de maae skæres af Potte! hver Søndag gik jeg til min Grav og lagde en Krands med stor, hvid Silkesløife. Sløifen blev strax stjaalen af Smaapiger og brugt til Balbaand. Det var saa fristende! Nu kommer jeg en Søndag, jeg vidste, at min Grav var i Hovedgangen til Venstre, men som jeg kommer, saa er min Grav til Høire. Hvad er det, siger jeg til Graverkarlen, har jeg ikke min Grav til Venstre?« - »»Nei, ikke længer!«« svarede Karlen, »»Madamens Liig ligger der nok, men Gravens Overdeel er flyttet til Høire, da Stedet er en Andens Begravelses-Plads.«« - »Men jeg vil have mit Liig i min Grav, sagde jeg og det havde jeg jo min lovlige Ret til at sige. Skal jeg her gaae og pynte en falsk Overdeel, mens mit Liig ligger uden noget Tegn paa den anden Side, det vil jeg ikke!« - »»Ja, saa maa Madamen tale med Provsten!«« - »Det er saadan en yndig Mand, Provsten! han gav Lov til at mit Liig kom til Høire. Det vilde koste fem Rigsdaler. Det gav jeg med Kyshaand og stod selv ved min gamle Grav. Kan jeg nu være vis paa, at det er min Liigkiste og mit Liig at de flytte?« - »»Det kan Madamen!«« og saa gav jeg hver en Mark for Flytningen.

Varmen

H.C. Andersen er for længst gravlagt, men han føles stadig uendelig nærværende, og der strømmer stadig varme fra hans digtning. Det kunne der også gøre fra hans person, hvis han mødte anerkendelse. I den henseende var Bjørnson gavmild. Da Andersen havde kvitteret hjerteligt for det meget ærligt karakteriserende brev, jeg citerede tidligere, skrev Bjørnson:

"Nu havde jeg Lyst til at slutte, thi jeg er saa varm af Deres Omfavnelse" (10/12 1861).

Og kan man her i jubilæumsåret i ny og næ føle en vis mæthed af Andersen-markeringer, skal man trøste sig med, at den slags kunne Andersen aldrig få nok af! Sproget var jo vejen frem til berømmelsen og "Erkjendelsen".

Jørn Lund (f. 1946) er professor, direktør for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, medlem af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg.

Denne artikel har været trykt i Læsepædagogen 2005/2.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Plut og plutte

Af *Jørgen Nørby Jensen*

Dansk Sprognævn er blevet spurgt om hvad *plut* og *plutte* betyder. Ordene er ikke at finde i almindelige ordbøger som fx Retskrivningsordbogen og Nudansk Ordbog. Derimod kender Ordbog over det Danske Sprog (ODS), bd. 16, 1936, verbet *plutte*, og ordbogen anfører to betydninger:

1. 'plaske, røre i vand; navnlig i forb. med *i*, *igennem*: falde i (vandet); plumpe i', fx *Du skulde ikke ligge og kravle saa yderligt paa Klyverbommen! .. for du - kunde plutte i.*
2. 'give en knaldende, spruttende lyd; om ting i kog: syde', fx *Grødgryden .. pluttede over Ilden.*

I ordbogen kan man desuden finde en række beslægtede ord som fx *plutre* ('om ting, der er i kog: syde; sprutte'), *pludse* ('falde pludseligt; styrte; plumpe'), *platte* (1. 'falde pludseligt (og hørligt), skvatte; plaske; skvulpe'. 2. *platte* med 'holde el. bevæge noget således at (en del af) det falder ned, skvulper over') og *putre* (1.'om den lyd der opstår når en kogende masse (især grød) el. væske danner bobler; boble; syde', 2.'frembringe svage, klynkende el. pludrende lyde og lign.; også beklage sig; besvære sig').

Ifølge ODS findes den første betydning af *plutte* på Sjælland og på Møn, mens den anden betydning er lollandsk. Dette understøttes af J. Jørgensen: Lollandsk Ordbog (1943), der om verbet *plutte* skriver at det betyder 'give en knaldende lyd (som når f.eks. det er ved at skrotkoge i en gryde)'. Tilsvarende bruges ordet *plut* i betydningen 'lille lyd, knald', og endvidere kendes substantivet *plutte* med betydningen 'pløre, ælte' (jf. *pludder*, 'dynd, mudder, pløre'). I Sprognævnets ordsamlinger er der desuden eksempler på sammensætningen *pluttekastning* ('mudderkastning').

I maj 1984 brugte politikerens Margrete Auken ordet *plut* i betydningen 'vrøvl, pjat' i en tale på SF's landsmøde. Ordvalget gav anledning til en vis debat på avisernes sprogsider, og det kom frem at ordet *plut* findes i flere forskellige dialekter og med flere forskellige betydninger. Til Jyllands-Posten 1.6.1984 oplyser en arkitekt således at ordet "har været et begreb på Lolland i 100 år som "det pladder, sukkerroer tages op af"" (jf. *plutte* ovenfor). En revisor fra Fyn tilføjer at *plut* betyder 'ævl' eller 'ruskomsnusk' på fynsk, mens en læser fra Kolding meddeler at han kender ordet i betydningen 'paf, overrasket'.

Københavns Universitets Afdeling for Dialektforskning bekræfter at både *plut* og *plutte* eksisterer i flere forskellige dialekter. Foruden i lollandsk findes substantivet *plutte* med betydningen 'mudder, pløre' i det sydvestsjællandske dialektområde, i det vestfynske dialektområde og på Langeland - i de fynske dialekter med varianten *plotte*. Desuden kendes sammensætningerne *plut(te)bund*, *pluttegrøft*, *pluttehul*, *pluttemorads*, *pluttepram* ('mudderpram') og afledningen *pluttet*, og på Vestfyn kan *plotte* endvidere bruges om 'tyndt sprøjt, fx tynd kaffe, tynd mælk'. Desuden kendes sammensætningen *plot(te)kaffe*.

I betydningen 'plumpe i, plumpe igennem' findes verbet *plutte/plotte* på både Sjælland, Møn, Lolland-Falster, Fyn og Langeland. På Fyn og Tåsinge bruges ordet desuden om at 'skvulpe, plaske over' og på Fyn endvidere i betydningen 'plaske, sjaske i noget (fx om børn der pjasker i vand)'.

Substantivet *plut* med betydningen 'lille prut, knald' bruges på Sjælland, på Lolland-Falster (jf. ovenfor) og på Fyn (her som *plot*), og *plutte/plotte* betyder tilsvarende 'prutte, give små knald (fx om grød der står og koger)'.

Endelig kan man i fynske dialekter støde på ordet *plut/plot* i betydningen 'snak, sludder, vrøvl', og tilsvarende bruges verbet *plutte/plotte* om at 'sludre, vrøvle, lade munden løbe' - en betydning man også finder i sammensætningerne *pluttebøtte*, *pluttehoved*, *pluttemager*, *plutterøv*, *plutteskæg*, *pluttevrøvl* og *plutsak*.

I jyske dialekter synes ordene *plut* og *plutte* derimod ikke at have den store udbredelse. Ifølge Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning på Aarhus Universitet hører de få eksempler man kan finde, hjemme i de absolutte randområder for jysk, nemlig i sydligt sønderjysk og i samsisk (dialekten på Samsø).

Selvom *plut* og *plutte* som udgangspunkt er dialektord (omend med en ganske pæn udbredelse, jf. ovenfor), dukker de dog undertiden op i rigssproget. Eksempelvis kan man ikke så sjældent endda støde på *plut* i betydningen 'vrøvl, ævl' også uden for fynsk (jf. ovenfor), og tilsyneladende bruges ordet ofte om politiske forhold:

... informationschefens postulater om, at den teknologiske udvikling går Danmark forbi, hvis skatteyderne ikke kritikløst uddeler erhvervsstøtte på EDB-området, er, for at bruge informationschefens eget udtryk, noget elendigt *plut* (Jyllands-Posten 13.7.1984)

Hvis ikke anledningen var så beklemmende, ville jeg klappe mine håndflader sammen og på den måde give begejstret lyd fra mig. Men der er desværre en hel masse Hilden-plutsnak, der holder mig tilbage (Information, 10.3.1993)

Så der står vi nu. En justitsminister er sat under anklage på sin efterretningstjenestes vegne - og hvad gør han så? Han leverer noget mere politiker-*plut*! (Jyllands-Posten, 9.11.1998)

Et fællestræk ved de forskellige varianter af *plut* og *plutte* synes at være det lydligge - eller måske snarere det lydmalende. Alle ordene beskriver således på den ene eller den anden måde noget der simrer, småkoger, bobler, pludrer, klynker, skvulper, vrøvler, plasker, sjasker eller på anden måde giver lyd fra sig. Den slags kan man ofte have brug for at beskrive, og derfor er det da heller ikke overraskende at man også i rigssproget kan finde eksempler på *plut* og *plutte* brugt som lydefterlignende ord, fx

Sammenlignet med undfangelsens lille *plut* er fødslen et så stort brag, at manden slet ikke kan følge med (Information, 28.1.1972)

Når tuben efter brug retter sig ud, fyldes den med luft. Næste gang man forsigtigt vil trykke lidt tandpasta ud, siger tuben '*plut*', og så sidder der en klat på badeværelsesspejlet. Lad bare klatten sidde - så ligner spejlet efter 14 dage en smukt snevejrspyntet butiksrude! (Politiken, 21.1.1996)

Poul Thorup Jørgensen bukker sig og hiver i håndsvinget. Motoren giver et par *plut*. Han prøver igen. "Ja, man skal lige passe lidt på fingrene," siger han. "Det er sket, den slår baglæns. Det gør fandeme ondt" (Berlingske Tidende,

17.2.2000)

Larmen fra byen bliver langsomt afløst af skulpen af vand og en plutten fra Odense Åfarts turbåd. Efter få hundrede meter på åen glemmer man helt, at man faktisk er midt i en storby (Fyens Stiftstidende, 16.7.2002)

Hverken *plut* eller *plutte* er med i Retskrivningsordbogen fra 2001, og de var heller ikke med i udgaverne fra 1996, 1986 og 1955. Ordstoffet i Retskrivningsordbogen dækker principielt "det almindelige ordforråd i dansk rigssprog" - som der står i vejledningen (Retskrivningsordbogen, 3. udg., 2001, s. 15). Noget kunne tyde på at det burde overvejes at tage *plut* og *plutte* med i en kommende udgave af ordbogen.

Jørgen Nørby Jensen (f. 1971) er informationsmedarbejder i Dansk Sprognævn.

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Rettelse til Nyt fra Sprognævnet 2004/4, s. 13, Fantasillioner og mulliarder

En læser har gjort os opmærksom på at forstavelserne til de store tal, *bi-*, *tri-*, *kvad-*, *kvint-* osv. altid er latinske. Det var derfor forkert at vi i svaret om *Fantasillioner og mulliarder* skrev at man uproblematisk kunne danne *dodekallion*. *Dodeka* er jo en græsk forstavelse. Den systematiske benævnelse for 10^{72} er derfor *duodecillion* efter det latinske ord for tolv, *duodecim*. Tilsvarende nævner vores opmærksomme læser *vigintillion*, 10^{120} , efter *viginti*, det latinske ord for 20, og *centillion*, 10^{600} , efter *centum*, 100.

Vi beder om undskyldning for fejlen og takker for rettelsen!

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Spørgsmål og svar

Skomagerpot

Spørgsmål: Jeg spiller billard og undrer mig over hvor udtrykket *skomagerpot* stammer fra. Umiddelbart har skomagere og billard jo ikke meget med hinanden at gøre. Jeg har spurgt i Dansk Billard Union, men her ved de det ikke.

Svar: *Skomagerpot*, *skomagerbillard* eller bare *skomager* er et 'simpelt billardspil, det almindeligste på værtshuse', som der står i Politikens Slangordbog fra 2001.

Oprindeligt har der nok været tale om en spøgende eller lidt nedsættende betegnelse. I hvert fald findes der en hel del sammensætninger med *skomager* som har en mere eller mindre nedsættende betydning. Ordbog over det Danske Sprog, bd. 19, 1940, nævner fx

skomagerbas ('basstemme .. der består i idelig gentagelse af den samme eller nogle få toner'), *skomagerrim* ('dårligt rim') og *skomagerstation* ('lille jernbanestation .. , der gives i entreprise (som bibeskæftigelse) til personer uden særlig uddannelse'). Slangordbogen nævner desuden *skomagerbøf* ('stegt lever'), *skomagerflæsk* ('ost'), *skomagerost* ('kartoffelskiver som pålæg') og *skomagersyltetøj* ('rødbeder'). Fra svensk kendes *skomakarlatin* om 'dårligt latin' og *skomakarrealism* som en 'nedsættende betegnelse for en litterær retning', og på dansk har man kunnet bruge ordet *skomager* om 'person, der uden egentlig faglig uddannelse giver sig af med et håndværk (som bierhverv); .. fuser' (jf. ODS, bd. 19). I Sprognævnets ordsamling findes desuden eksempler som *skomagerregel* ('uofficiel eller forenklet regel') og *skomagerstal* ('omtrentlig talstørrelse').

Men hvorfor skal det nu gå ud over lige netop skomageren? Om den sproglige nedvurdering af denne erhvervsgruppe skriver Jørgen Bang i bogen *På talefod med sproget* (1980, s. 64) at den nok "har sin rod i forholdene på landet i ældre tid, hvor det kun var tilladt ganske bestemte håndværkere at virke, fx smeden, skrædderen og skomageren. Den sidste stod det gerne skralt til med: han havde en dårlig uddannelse og måtte ofte have bierhverv for at tjene til føden, så *skomagerarbejde* blev ensbetydende med "dårligt arbejde, fusk". Derfra blev det altså overført til andre områder". *Skomagerpot* skal nok forstås på samme måde: Det er en mindre "fin" form for billard.

Selve ordet *skomagerpot* er ikke med i Ordbog over det Danske Sprog, men redaktionen af supplementet til ordbogen oplyser at det har været kendt i hvert fald siden 1930'erne. Redaktionens ældste belæg på ordet er en reklametryksag fra 1939 fra De Forenede Kulimportører. Den indeholder omtale af forskellige spilleregler: "Skomagerpot .. form for "kegler", hvori den hvide bal ikke maa stødes direkte i keglerne, men først skal stødes mod banden". Og i Ekstra Bladet fra 18.10.1941 kan man læse at "paa mindre Beværtninger spilles der ofte Skomagerpot". Ordet *skomagerpot* har sandsynligvis været i brug endnu tidligere, men det har det ikke været muligt at finde belæg for.

Andetleddet *pot* er det samme som *potte*, altså en mindre beholder eller krukke. Ordet har også været brugt om en 'beholder .. , hvori indskud, gevinster m.m. i forsk. spil opbevares .. ; især .. om kasse (tallerken, underkop), hvori indskud, straffebeter m.m. lægges .. pulje; i videre anv. om selve gevinsten (det samlede indskud). ... nu især om de samlede indskud i keglespil ell. (navnlig) om selve spillet (det enkelte parti)', (ODS, bd. 16, 1936). I *skomagerpot* er *pot* altså oprindelig en henvisning til krukken eller "potten" med præmien. Det er i øvrigt den samme betydning der ligger bag det engelske låneord *jackpot* ('en stor gevinst i spil'). Det er sammensat af *jack* ('knægt i kortspil') og *pot*, der (også) på engelsk kan betyde både 'indsats, pulje' og '(indholdet af en) potte el. gryde', (Politikens Etymologisk Ordbog, 2000).

Ordet *pot* har vi fra nedertysk, og det kommer enten af fællesgermansk *putta-* ('hul, grav, grube, brønd'), af latin *puteus* ('brønd, grube') eller af middellatin *pottus* ('drikkekar'). Som måleenhed kendes ordet endnu i udtryk som *en pot mælk*. En *pot* var det samme som 'fire pægle', dvs. 0,966 liter. Måleenheden blev officielt afskaffet i 1907.

Også *pot* i betydningen 'hash' kan føres tilbage til grundbetydningen 'potte'. Her har betydningen udviklet sig fra 'en pottetfuld' over 'en pottetfuld at drikke' til 'noget at beruse sig med', (Etymologisk Ordbog).

Endelig skal nævnes udtrykket *en pot billard* ('et parti billard'). ODS nævner varianten

en potte/pot kegler og skriver at ordforbindelsen bruges i betydningen 'et parti kegler, som spilles på den måde, at man udgår fra et forud bestemt pointsantal og går nedad mod nul'. Sådan foregår det også når man spiller skomagerpot.

JNJ

Til indholdsfortegnelsen

Nedbryde

Spørgsmål: I mit firma er *nedbryde* blevet modeord. Et nyt tiltag fra ledelsen "nedbrydes på medarbejderniveau". Jeg kan naturligvis godt gætte hvad der menes, men jeg studser lidt hver gang. Ordet *nedbryde* betyder i min verden 'ødelægge'.

Svar: I Den Danske Ordbog, bd. 4, 2005 (herefter forkortet DDO), står *nedbryde* med betydningerne 1) 'rive ned; ødelægge; (overført:) gøre uvirksom eller ineffektiv; gradvis ødelægge eller sætte ud af kraft', 2) 'opløse i mindre bestanddele; omdanne ad kemisk eller biologisk vej'. I betydning 2 bruges *nedbryde* altså typisk om en fysiologisk, kemisk, biologisk eller geologisk proces.

I sprogbrug inden for budget, revision og regnskab optræder en tredje betydning af *nedbryde*. I Anglo/amerikansk-dansk, dansk-anglo/amerikansk Specialordbog inden for revision, regnskabsvæsen m.v., udgivet af Foreningen af Statsautoriserede Revisorer i 1975 er "*nedbrydning*" (i anførselstegn) et opslagsord og oversættes med 'breakdown'. Under engelsk *breakdown* angives de danske betydninger: 'inddeling, gruppering, opdeling, analyse, "nedbrydning"' (ved siden af 'driftsforstyrrelse, skade, sammenbrud'). Erhvervsordbogen - fra A til Å, Gyldendal, 1991, har opslagsordet *nedbrydningsmetode*, ligeledes med henvisning til engelsk *break-down*. *Break-down* forklares her som 'budgetprocedure, hvor ledelsen udformer totalbudgettet, som derefter nedbrydes til delbudgetter'. Ingen af disse to ordbøger har verberne *nedbryde* eller *break down*, men den verbale brug fremgår for engelsk blandt andet af B. Kjærulff Nielsen: Engelsk-Dansk Ordbog, 6. udg., 1998, hvor *break down* står med betydningerne 'opdele', 'skille ad' eller 'analysere'. Og i Politikens Engelsk-Dansk Ordbog, 1999, gives som betydningsforklaring på *break down*: "To break down something such as an idea or statement means to separate it into smaller parts in order to make it easier to understand or deal with".

Det tyder dermed på at vi har fået denne nyere brug af *nedbryde* gennem engelsk, men betydningen er beslægtet med betydning 2 i DDO. *Break down* bruges (if. B. Kjærulff Nielsen: Engelsk-Dansk Ordbog, 6. udg., 1998) også med betydninger svarende til de to i DDO, og da *break down* og *nedbryde* i forvejen er hinandens oversættelser, ligger det lige for at optagelsen i dansk af *break down* i den tredje betydning også oversættes med *nedbryde*.

Der er også eksempler på brug af *nedbrydning* som 'inddeling, gruppering, opdeling, analyse' uden for revisions- og regnskabsprog, fx inden for management. Eksempelvis kan en salgschef fremhente en rapport som viser salg pr. salgsteam. Han kan *nedbryde*

rapporten for at få oversigt over salg pr. sælger i teamet:

... Hvis vi tager prognoserapporten som eksempel, så kan en produktchef åbne denne, nedbryde på en af produktgrupperne, bede om en tendensgraf for et af produkterne og gemme rapporten i arkivet (www.software-innovation.dk/Attachments/820/Management_Reporting.pdf)

Tilsvarende om slutmålet i forbindelse med problemløsning eller projektarbejde:

En analyse af problemet kræver at slutmålet nedbrydes i konkrete elementer (Betænkning om censorinstitutionen, Rektorkollegiet, marts 1971)

Teknikeren vil derfor normalt "opløse" eller "nedbryde" problemet i overskuelige og overkommelige delproblemer. Fremgangsmåden ved problemløsning i forhold til et komplekst system består således i at opdage, hvorledes man kan nedbryde systemet i relativt uafhængige funktionelle subsystemer. (Teknikerens arbejde og Teknikerens Integreerede Arbejdsplads, af Kjeld Schmidt, Dansk Datamatisk Center, 1987, www.itu.dk/people/schmidt/papers/tia.pdf)

I denne form for projektarbejde er eleven ansvarlig for såvel udvælgelse af problemfelt som problemformulering. Eleven skal kunne besvare problemet ud fra en snæver/vinklet faglighed samt være i stand til at nedbryde problemet i relevante problemfelter, finde de rette metoder og materialer til at belyse besvarelsen af problemet. (Undervisningsministeriets tidsskrift Uddannelse nr. 8/97, udd.uvm.dk/199708/okt9711.htm?menuid=4515, sidst redigeret: 28. oktober 1997).

Eftersom *nedbryde* med betydninger som 'inddele', 'gruppere', 'opdele' eller 'analysere' optræder tilbage til 1971 og som opslagsord siden i hvert fald 1975, kan det ikke længere kaldes en ny brug, men brugen er muligvis vokset i udbredelse uden for revisions- og regnskabssprog.

MVD

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Stok eller stock

Spørgsmål: Kan I hjælpe med at afgøre om vi kan bruge det engelske udtryk *stock* på dansk med stavemåden *stok*, fx i forbindelsen *stokken af kunder*?

Svar: Tidligere har ordet *stok* faktisk været anvendt i tilsvarende sammenhænge og med denne stavemåde. I dag bruges det næsten kun i udtrykket *den faste stok*, men måske er der grundlag for en renæssance.

Opslaget om *stok* i Ordbog over det Danske Sprog (bd. 22, 1944) er ret stort. Ordet har nemlig mange betydningsvarianter. Dem der er mest relevante for spørgsmålet, hører til en

gruppe der tilsammen karakteriseres således: om den egentlige, midterste, centrale del af noget; kerne, stamme(, og det nævnes at denne anvendelse "til dels [er] paavirket af eng. *stock*". Én af disse betydninger karakteriseres således: '(især i forb. som *den faste stok* ..) om den del af en gruppe, der udgør kernen, den faste stab; stamme ...; også: fast kreds af personer', fx i udtryk som *den faste stok*, *Holmens faste stok*, der indtil 1919 anvendtes om marinens faste personel af matroser, haandværkere mfl. i modsætning til de værnepligtige(, men også i bredere betydning: *den oprindelige Stok af Borgere*, *Prostitutionens faste Stok*. En anden beskrives således: 'om hovedbestanddelen, stammen i visse ting eller forhold': *den internationale Stok af Anekdoter*, *den oprindelige Stok af Fortællinger*. Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 2. udgave, 2001, har i denne betydning kun ordet i vendingen *den faste stok* om 'en fast kreds af mennesker'. Den Danske Ordbog, bd. 5, 2005, har tilsvarende som en af betydningsforklaringerne til *stok*: 'gruppe af personer der ikke skiftes ud eller falder fra; jf. hård kerne', og her finder man i det illustrerende eksempel udtrykket *den gamle stok*.

De fleste af ODS' eksempler er fra 1800-tallet eller ældre, så det er altså en ældre anvendelse af ordet *stok* vi ser her. Det er også et tidligt eksempel på indflydelse fra engelsk, som ellers først mærkes for alvor efter 2. verdenskrig. Det er ikke sikkert at ordet i dag vil blive forstået efter hensigten, i hvert fald ikke uden for de kredse hvor det engelske udtryk er gængs jargon. Men der hvor ordet bruges, er det da oplagt at bruge dansk skrivemåde.

OR

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Pikle af

Spørgsmål: For nylig var jeg i selskab med en tidligere kollega som fortalte om en samtale han havde haft med sin nabo. Samtalen førte ingen steder hen, og godt irriteret havde han derfor bedt sin nabo om at *pikkel af*. Det fik mig til at tænke på min far der var fra Randers. Han brugte ofte udtrykket *pikkel af*, eller mere lydret *pekkel af*. Jeg har imidlertid ikke kunnet finde udtrykket i nogen ordbøger. Kan Sprognævnet hjælpe mig?

Svar: Vi kan heller ikke finde udtrykket *pikle af* (*pikkel af*, *pekkel af*) i nogen af de ordbøger eller opslagsværker som vi har adgang til. Ordbog over det Danske Sprog (bind 16, 1936) kender derimod *pikke af* med betydningen 'gå bort, forsvinde (hurtigt og lydløst); liste af; pille af'. Af ordbogens eksempler kan nævnes *jeg kommer vel til sidst til at pakke sammen og pikke afsted, hvis jeg vil have fred!* (Fr. Hammerich: Et Levnetsløb, 1882). Vi kender dog godt *pikle (af)* fra talesproget, og undertiden optræder det også på skrift, fx

Min far siger, at jeg ikke skal være direkte racist. Jeg må ikke gå og sige, at de alle sammen skal pikle hjem. Sådan siger et af børnene, der medvirker i Nordjyllands Radios børneprogram "Syvti". Otte udsendelser om de fremmede og os, der nu er udsendt som bog med titlen Hej perker (Berlingske Tidende 12.1.1993)

Politiet i Hjørring mener at vide, hvem der stod bag angrebet med en flaske, da fire unge nordjyder natten til i går blev overfaldet af en større drengbande ... Et af drengbandens medlemmer optrådte stærkt provokerende overfor de fire unge mænd, som bad ham om at "pikle af". Det fik de øvrige medlemmer af banden til [at] omringe de fire mænd og gå løs på dem med næver og flaske (Berlingske Tidende 13.9.1999)

Gunstige tilbagetrækningsordninger medvirker til, at mange pikler af, når de kan (Jyllands-Posten 6.6.2003)

Af eksemplerne fremgår det at *pikle (af)* bruges i betydningen 'skride, skrubbe af, forsvinde' eller lignende, og udtrykket er sandsynligvis en variant af *pikke af* (jf. ODS ovenfor).

Du skriver at din far var fra Randers, og de ovenstående aviseksempler beskriver jyske forhold, så noget kunne tyde på at udtrykket *pikle af* har rødder i jysk. Jysk Ordbog i Århus bekræfter denne antagelse. Således oplyser en medarbejder at der i ordbogens samlinger er flere optegnelser med udtrykket *pikle af*. I alt har ordbogen 14 forskellige kilder fra Midtøstjylland (spredt i området fra lidt nord for Århus mod øst til Silkeborgegnen) og fra Sønderjylland (ca. 9 optegnelser spredt over hele området). Lydformen er i alle tilfælde [pékel], og det passer jo fint med din fars udtale.

Hvor udtrykket stammer fra, kan vi desværre ikke sige, men det er ikke ualmindeligt at visse ord har sideformer med *-le* i jysk. Medarbejderen fra Jysk Ordbog nævner det gamle danske ord *nodre* ('brumme, knurre, summe, nynne'), der i jysk har (havde) sideformen *nodle*.

Vi kan tilføje at vi kender udtrykket *pikle af* fra den jyske musikgruppe Georgs Bureau der huserede i 1980'erne. I 1985 havde gruppen et større hit med sangen *Wild ting* (en jysk udgave af rockklassikeren *Wild thing*), og i 1986 udgav de pladen *Georgs Bureau kommer sjældent alene! Polyrytmik i samfundets tjeneste*. På pladen finder man nummeret *Lola* (side 1, skæring 2), der slutter med følgende knap så høflige opfordring (citeret efter hukommelsen): *Ja tak, Jodle-Birge. Så ka' do godt pekket å mæ dig - og ta' di' måwer mæ!* ('Ja tak, Jodle-Birge. Så kan du godt pikle af med dig - og tag dine måger med!').

JNJ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

Nye bøger

Den Danske Ordbog, bind 5

Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab . Redigeret af Ebba Hjorth, Kjeld Kristensen m.fl. Gyldendal, København 2005. 800 s.

Den 8. juli 2005 udkom bind 5 af Den Danske Ordbog. Ordbogen beskriver det almindelige ordforråd i dansk i perioden fra ca. 1950 og frem til i dag og kan således ses som en efterfølger til den store Ordbog over det Danske Sprog (1918-56).

Den Danske Ordbog omfatter først og fremmest ord fra almensproget, men medtager

også de mest almindelige fremmedord, fagord og slangudtryk.

Foruden oplysninger om stavning, ordklasse, bøjning og udtale indeholder ordbogen beskrivelser af ordenes betydning og brug og undertiden af deres status blandt sprogbrugerne. Desuden anføres eventuelle synonymer og antonymer (modsetsningsord). Det angives også om ordene er fx sjældne eller gammeldags, om de er slangord, om de især bruges inden for et bestemt fagområde osv.

Det foreliggende bind 5 dækker de to "store" bogstaver r og s, og det indeholder ord som *rapelling*, *reagensglasbarn*, *Rip-Rap-Rup-effekt*, *roadpricing*, *rockerborg*, *roligan*, *rollator*, *røvrende*, *SARS/sars*, *screensaver*, *scrolle*, *selvfed*, *sidegadevekselerer*, *skovmandsskjorte*, *sms*, *snailmail*, *soundtrack*, *spam*, *streetbasket* og *sygedagpenge*.

Værket afsluttes når bind 6 udkommer senere på året.

JNJ

[Til indholdsfortegnelsen](#)

NORDISK

Sprog i Norden 2005

35. bind af de nordiske sprognævns fælles årsskrift *Språk i Norden/Sprog i Norden*, som udgives af Netværket for Sprognævne i Norden og med støtte fra Nordens Sprogråd, er netop udkommet. Bindet er udgivet under norsk hovedredaktion.

2005-bindet indeholder en række artikler om sprogpolitik idet dette var hovedemnet ved de nordiske sprognævns årsmøde, der blev holdt i Tórshavn i september 2004. Blandt artiklerne om dette emne kan nævnes Jørn Lund: Åbenlyse og diskrete sprogudviklinger. Introduktion af en problemstilling, Olle Josephson: *Språkvården och diskursnormerna*, og Helge Sandøy: *Normering som kamp om symbol- och premissmakt. Frå norsk normeringshistorie*.

Særlig opmærksomhed fortjener præsentationen af og de første resultater fra to store nordiske forskningsprojekter *Internordisk sprogforståelse i en tid med øget internationalisering* og *Moderne importord i sprogene i Norden*. Det sker i Katarina Lundin Åkesson: *Hur väl förstår vi varandra i Norden i dag*, og Helge Sandøy: *Presset mot språka i Norden*.

Yderligere er der en artikel af Marit Hovdenak: *Forståeleg språk - for alle?* om den 3. nordiske klarsprogskonference, som fandt sted i Kongsberg i Norge i november 2004.

Som noget nyt bringes en artikel om punktskrift, Eva Björk: *Punktskrift ur ett nordiskt perspektiv*.

Desuden indeholder bindet de faste rubrikker om nordisk sprogsamarbejde og om nyere sproglitteratur og ordbøger og ordlister.

VS

[Til indholdsfortegnelsen](#)
